

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ОСІБ
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Д.О. Пилипенко

*аспірант кафедри кримінального процесу
Донецького юридичного інституту ЛДУВС
ім. Е.О. Дідоренка*

Постановка проблеми. Окреслення відповідної термінології у кримінально-процесуальному законодавстві, що визначає суб'єктний склад кримінально-процесуальних відносин є нагальною потребою для визначення термінів «суб'єкт» та «учасник» кримінально-процесуальної діяльності, а також окреслення відповідної групової класифікації осіб, які беруть участь під час провадження у кримінальних справах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою визначення суб'єктного складу кримінально-процесуальних правовідносин займалися такі вітчизняні вчені: Ю.М. Грошевий, Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко, В.В. Назаров, В.М. Тертишник та ін. Проте до цього часу вона не знайшла свого вирішення у кримінально-процесуальному законодавстві України.

Мета статті полягає у визначенні та закріпленні у кримінально-процесуальному законодавстві України відповідної термінології з метою окреслення термінів «суб'єкт» та «учасник» кримінального процесу, а також їхньої групової класифікації.

Основні результати дослідження. За відсутності у вітчизняному кримінально-процесуальному кодексі України (далі КПК) відповідної термінології, визначити термін «суб'єкт кримінального процесу» не надається можливим. Цей термін зустрічається у теорії кримінального процесу України та стосовно його визначення існує вельми багато позицій науковців.

Так, професор Н.С. Алексєєв суб'єктами кримінального процесу визначає державні органи, приватних та юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному процесі як носії відповідних прав та обов'язків [1, с. 23]. Інший науковець Т.Є. Руденко визначає суб'єкта кримінального процесу як особу, яка наділена процесуальними правами та несе відповідні процесуальні обов'язки вступаючи з іншими учасниками кримінального процесу у процесуальні відносини щодо реалізації своїх прав та виконання обов'язків [2, с. 18]. Професор А.П. Рижаків визначає суб'єкта кримінального процесу як особу, яка наділена хоча б одним кримінально-процесуальним правом або обов'язком, яке при відповідних процесуальних обставинах може здійснювати відповідну кримінально-процесуальну діяльність, вступати у правовідносини з усіма учасниками криміналь-

ного процесу за своєю ініціативою або на вимогу закону [3, с. 13.] Такими є позиції відомих вчених процесуалістів.

У теорії кримінального процесу поруч з терміном «суб'єкт» досить часто зустрічається поняття «учасник» кримінального процесу або кримінально-процесуальних правовідносин. Стосовно визначення терміну «учасник кримінального процесу» та визначення його місця у кримінальному процесі України існує досить багато різноманітних думок. Так, вітчизняні науковці Є.Г. Коваленко та В.Т. Маляренко стверджують, що поняття «суб'єкти» й «учасники» кримінального процесу за чинним законодавством є ідентичними за своїм змістом, але слід вживати термін «учасники кримінального процесу», оскільки кримінально-процесуальний кодекс називає суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності як учасників процесу, наділяючи їх тими чи іншими правами та обов'язками [4, с. 78]. Зазначену позицію підтримує відомий вітчизняний науковець В.М. Тертишнік [5, с. 55]. Але іншої позиції дотримуються деякі вітчизняні процесуалісти. Так, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко вважають, що поняття «суб'єкти» і «учасники» кримінального процесу за чинним законодавством є ідентичними за своїм змістом, але, на їхню думку, слід користуватися терміном «суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності», оскільки вважають, що термін «учасники процесу» в КПК вживається у спеціальному і дуже вузькому значенні [6, с. 55]. Отже, на думку авторів, особи, які вступають між собою в процесуальні правовідносини, незалежно від обсягу їх прав і обов'язків, є саме суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності. Ідентичну позицію займають вітчизняні науковці Ю.М. Грошевий, В.М. Хотенець та В.В. Назаров [7, с. 81].

Отже, у науковому світі тривалий час точиться суперечка стосовно використання у кримінальному процесі термінів «суб'єкт» та «учасник» кримінального процесу та їхнього місця у системі кримінально-процесуальних правовідносин. З метою вирішення цього питання вважаємо доречним звернутись до позиції законодавців країн-сусідів. Так, законодавець Білорусії у п. 49 ст. 6 КПК Білорусії, закріпив у кримінально-процесуальному законодавстві саме термін учасники кримінального процесу, зазначаючи при цьому, що під вказаним терміном вважається будь-яка особа, яка може брати участь у кримінальному процесі [12, с. 2]. Зазначена позиція законодавства також притаманна Російській Федерації [13, с. 5], Азербайджану [14, с. 4] та Туркменістану [15, с. 5].

У главі 3 діючого КПК також зустрічається термін учасник кримінального процесу де зазначена процесуальна фігура наділена відповідними правами та обов'язками. До учасників законодавець відносить обвинуваченого, підозрюваного, захисника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, представників цивільного позивача та цивільного відповідача [11, с. 12]. Отже, серед суб'єктів, які беруть участь у кримінально-процесуальному провадженні законодавець виділяє окрему групу учасників, які відстоюють власний інтерес або інтерес осіб, яких вони представляють. Таким чином у сучасному, вітчизняному кримінальному процесі особи, які беруть участь у ньому поділяються на суб'єктів та учасників. Але, на жаль, відсутність у кримінально-процесуальному законі відповідної термінології не дозволяє чітко окреслити кожний з цих термінів.

Стосовно визначення в кримінальному процесі України термінів «суб'єкт кримінального процесу» та «учасник кримінального процесу» ми дотримуємось

наступної позиції. Вважаємо, що зазначені поняття можуть вживатися як синоніми, при цьому під суб'єктом кримінального процесу слід вважати всіх фізичних або юридичних осіб, які володіють необхідним об'ємом правосуб'єктності для участі у кримінальному процесі. У свою чергу, під учасником слід розуміти суб'єкта кримінального процесу, який фактично бере участь у кримінальному процесі реалізуючи наданий йому об'єм правосуб'єктності. Виходячи з цього, термін «суб'єкт кримінального процесу», є статичним, а «учасник кримінального процесу» – динамічним. При цьому, слід вважати правильним наступне положення, що під час реалізації кримінально-процесуальної діяльності, кожен його учасник завжди має бути суб'єктом кримінального процесу, тобто користуватися наданою правосуб'єктністю, але при цьому суб'єкт кримінального процесу не завжди може бути його учасником. Наприклад, відмова потерпілого від підтримання обвинувачення під час розгляду справи судом, призводить до того, що останній хоч і є суб'єктом кримінального процесу, але при цьому не бере практичної участі в ньому.

У теорії кримінального процесу, стосовно поділу суб'єктів на відповідні групи, існує ряд думок. Так, Ю.М. Грошевий класифікує суб'єктів кримінального процесу наступним чином: а) органи, які ведуть кримінальний процес (або основні суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності); б) учасники кримінального процесу; в) інші суб'єкти кримінального процесу. Зазначений поділ є цілком виправданим, враховуючи позицію законодавця, що виражена у кримінально-процесуальному законодавстві [7, с. 80]. При цьому основним критерієм поділу осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, є мета здійснення процесуальної діяльності. Таким чином, метою діяльності учасників є захист власних прав та інтересів або прав і інтересів інших осіб. До учасників процесу вчені відносять громадян, установи, організації, які наділені правами для активної участі у справі, з метою захисту своїх прав і законних інтересів, або прав і законних інтересів осіб, яких вони представляють. Зазначена позиція, свого часу, також була притаманна кримінальному процесу радянського періоду [8, с. 92].

Відомий вітчизняний науковець Є.Г. Коваленко, пропонує виділяти наступні чотири групи учасників кримінального процесу: 1) органи та посадові особи, які ведуть та безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження (дознавач, слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор, суддя); 2) особи, які володіють та відстоюють власні інтереси (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, потерпілий, цивільний позивач та цивільний відповідач); 3) особи, які захищають та представляють інтереси інших осіб (захисник та представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача); 4) особи, які сприяють кримінальному судочинству і здійсненню правосуддя (свідок, поняті, перекладач, експерт, спеціаліст та ін.). Зазначену класифікацію підтримують В.В. Назаров та Г.М. Омеляненко [9, с. 77]. На нашу думку, підозрюваний, обвинувачений, підсудний, потерпілий, цивільний позивач та цивільний відповідач, а також захисник та представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, є суб'єктами реалізації функції захисту. Таким чином, на наш погляд, розділення зазначених осіб на дві групи, є недоцільним.

На нашу думку, стосовно питання класифікації суб'єктів (учасників) кримінального процесу, вважаємо доцільним звернути увагу на положення щодо

так званої «тріади функцій». Отже, учасники (суб'єкти кримінального процесу) мають класифікуватись наступним чином: 1) органи, що реалізують функцію правосуддя (суд, суддя); 2) посадові особи, які реалізують функцію обвинувачення (кримінального переслідування), дізнавач, слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор; 3) особи, які захищають та відстоюють у кримінальному процесі власні права та інтереси, а також права та інтереси інших осіб (потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, підозрюваний, обвинувачений, підсудний, а також захисники та представники зазначених осіб); 4) особи, які сприяють здійсненню кримінального процесу, тобто виконують так звану додаткову (допоміжну) функцію (свідок, поняті, перекладач, експерт, спеціаліст). Стосовно останньої групи учасників, необхідно зауважити, що зазначених осіб не завжди вважали повноцінними учасниками кримінального процесу. Так, за радянських часів існувала думка, що свідки, експерти, поняті та ін., взагалі не здійснюють жодної процесуальної функції, таким чином вважати останніх повноцінними учасниками кримінального процесу є недоцільним [10, с. 111]. На наш погляд, така позиція не є виправданою, адже саме участь представників останньої групи у ході досудового розслідування або судових стадіях розгляду кримінальної справи не рідко відіграє ключову роль в отриманні необхідної інформації стосовно злочину, таким чином сприяє його розкриттю.

Висновок. Таким чином, необхідно зазначити, що за відсутності у вітчизняному КПК термінологічного визначення «суб'єкт» та «учасник» кримінального процесу, а й відповідно їх групової класифікації, викликає складності під час визначення процесуального статусу вказаних осіб, що призводитиме до необґрунтованого розширення або звуження об'єму правосуб'єктності. Порушенні питання досліджувались багатьма вітчизняними науковцями, але до теперішнього часу залишаються не вирішеними. На наш погляд, запропоноване визначення термінів «суб'єкт» та «учасник» кримінального процесу, а також процесуальний поділ на відповідні групи стануть у нагоді при подальшому дослідженні та вирішенні вказаних питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алексеев Н.С.* Уголовный процесс / Н.С. Алексеев. – М. : Юрист, 1995. – 297 с.
2. *Руденко Т.Е.* Уголовный процесс / Т.Е. Руденко. – М. : Норма, 2000. – 364 с.
3. *Лобанов С.А.* Курс лекций по уголовному процессу / С.А. Лобанов. – М. : Законность, 2002. – 112 с.
4. *Коваленко Є.Г.* Кримінальний процес України / Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 687 с.
5. *Тертышник В.М.* Уголовный процесс / В.М. Тертышник. – Х. : Арсис, ЛТД, 2000. – 564 с.
6. *Михеєнко М.М.* Кримінальний процес України / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – К. : Либідь, 1999. – 534 с.
7. *Грошевий Ю.М.* Кримінальний процес України / Ю.М. Грошевий, В.М. Хотенець. – Х. : Право, 2000. – 494 с.
8. *Галкин Б.А.* Советский уголовно-процессуальный закон / Б.А. Галкин. – М. : Юрист, 1962. – 621 с.
9. *Назаров В.В.* Кримінальний процес України / В.В. Назаров, Г.М. Омеляненко. – К. : Атіка, 2007. – 577 с.

10. *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М. : Юрист, 1968. – 479 с.

11. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : станом на 12 жовтня 2010 р. / Верховна Рада України. Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/kd0007.html.

12. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс] : по состоянию на 18 октября 2010 г. / Национальное собрание Республики Беларусь. Режим доступа : <http://www.base.spininform.ru/show.fwx?Regnom=2002>.

13. Уголовно-процесуальний кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс] : по состоянию на 27 июля 2010 г. / Государственная Дума РФ. Режим доступа : <http://www.interlaw.ru/law/docs/12025178>.

14. Уголовно-процесуальний кодекс Азербайджанской Республики [Электронный ресурс] : по состоянию на 18 октября 2010 г. / Милли Меджлис Азербайджана. Режим доступа : <http://www.base.spininform.ru/show.fwx?Regnom=11597>.

15. Уголовно-процесуальний кодекс Туркменистана [Электронный ресурс] : по состоянию на 18 октября 2010 г. / Меджлис Туркменистана. Режим доступа : http://www.base.spininform.ru/show_doc.fwx?Regnom=27706.

Пилипенко Д.О. Суб'єктність кримінального процесу. Сучасні проблеми та шляхи їх вирішення

У статті розглядаються актуальні проблеми кримінального процесу, що виникають під час визначення термінів «суб'єкт» та «учасник» кримінально-процесуальної діяльності, а також окреслення відповідної групової класифікації осіб, які беруть участь у провадженні по кримінальних справах. Автором вносяться пропозиції щодо закріплення у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві відповідної термінології, яка визначає суб'єктний склад кримінально-процесуальних відносин.

Ключові слова: суб'єкт кримінального процесу, учасник кримінально-процесуальних правовідносин, класифікація суб'єктів кримінального процесу.

Pilipenko D.A. Subjectness of the criminal process. Modern problems and ways of their solution

In the article are considered actual problems of the criminal process, which arise when determining the terms «subject» and «participant» of the criminal-processing activity as well as indication of the corresponding group classification of the persons, who take part in the production of criminal article. The author suggests using in the domestic criminal – processing legislation the corresponding terminology, which defines the subject composition of criminal – processing relations.

Key words: subject of the criminal process, participant criminal- processing relations, categorization subject criminal process.

Pilipenko D.A. Subjects of the criminal process. The Modern problems and way of their solution

The actual problems of the criminal process which appear while determining the terms «subject» and «participant» of the criminal-processing activity as well as indication of the corresponding group classification of the persons. Who take part in the production of criminal article. The author suggests using in the domestic criminal – processing legislation the corresponding terminology, which defines the subject composition of criminal – processing relations.

Key words: subject of the criminal process, participant criminal- processing relations, categorization subject criminal process.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2011.